

ՀԱՍՏԱՓՈՐԵԱՆ ԹԱՂԱՊԵՏ՝

ՀԱՍՏԱՓՈՐԵԱՆ ԹԱՂԱՊԵՏ՝

Մեր հաստափորեան վրսեմ թաղապետ,
Յիրաւի՝ է մի մեծ քաղաքագէտ,
Բայց դժբաղդաբար
Ոչ քաղաքավար:
Կունտ կըլոր պըտուկ մի գըլուխ ունի,
Բայց նորա մէջը խելք քառանկիւնի.
Արտաքուտ հանճար,
Ի ներքուտ անճար:
Մեր թաղապետին աչքն է հեռատես,
Սակայն կոյր լինի երբ գայլ և աղուէս
Խեղճ ժողովրդին
Հալածեն գորդին:
Զինքը բամբասեն իբրեւ անտարբեր,
Ես ըստոյգ գիտեմ որ է մարդասէր,
Բայց դժբաղդաբար
Ոչ է մարդավար:
Մեր թաղապետն է շատ ազատամիտ,
Բայց ինչ ընէ երբ մեր թաղին կոպիտ՝
Ոչ վայլէ դպրոց
Այլ յիմարանոց:
Մեր թաղապետն է հաշուոց մէջ հմուտ,
Սակայն օրէ օր թաղին եկամուտ
Շատ զարմանալի
Կերպիւ կը հալի:
Մեր թաղապետն է արի և կտրիճ,
Բայց սուրն է նորա ոսկորէ կտրիչ,
Եւ նորա վառոդ
Անմեղ քըթախոտ:

1. Երկու քերթուածներուն այս ընդհանուր վերնագիրը
փոխ կ'առնենք հեղինակին՝ սիրելի բանաստեղծ Մկր-
տիչ Աճէմեանի ծանօթ գործէն:
Այս անգամ ալ հրապարակաւ շնորհակալութիւն կը
յայտենք որ հեղինակին ազնիւ գուտըրը մեզի և մեր
ընթերցողներուն այս հաճոյքը կ'ընէ կարգաւու պարզ,
յստակ և անկեղծ բարախումները Աճէմեանի սրտին՝ որ
թափանցիկ գուարթութիւն մ'ունի, մինչեւ անգամ տխուր
նիւթերուն մէջ, համեմատ իր իսկ բացատրութեան՝ թէ

Ի ՍԳԱԼԻ ՄԱՀ

ՀԱՄԵՍԱՓՈՅԼ ՍՐՈՒՆԻ ՏԻԿՆՈՋ

ՆԻԿՈՒՄՈՍԵԱՆ

ՆՈՒԱԳ

Արտասուեսցուք զայնս՝ որք ի բանտ, յաքսոր
Հիւծին և փտին վասըն Հայրենեաց:
Զըստրուկն ողբասցուք որ հէք միջակոր,
Գործէ գիտիտ երկիր և ոչ ունի հաց:
Լացցուք զայնս՝ որոց կիրք հրապուրական
Ըզմիտս հարկանեն յափն յիմարութեան,
Կամ զայն՝ որ անփոյթ զամս կենաց կրէ,
Եւ գուրկ յօրհնութեանց անցանէ յերկրէ:

Բայց ընդէ՛ր լացցուք զառաքինի մայր
Որ փառք իւր տոհմին, համեստ, գեղաշուք
Քան իմաստութեամբ զայլըս բարձրանայր:

Երանի՛ որոյ բարձան վիշտ և սուգ,
Զորոյ արտասուս սրբեաց երկնիցն Հայր,
Մի՛ զարդարն այն, ո՛հ, այլ մի՛ ողբասցուք,

ՄԿՐՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ

«Իմ մուտայն արդէն է պարզ և համեստ,
Ոչ ստեղ գիտէ, ոչ շողորթթիւ,
Այլ հնչեցընել սիրէ սրտիս թիւ»:

Ծ. Խ.

2. Հաստափորեան քաղապետը՝ Աւերսան Է. Խո-
րասանճեանն է, ինչպէս հաճած է ծանօթագրել յարգելի
ընդօրինակողը: Տիկին Ս. Նիկողիմոսեան ալ անշուշտ
ծանօթ դէմք մ'ըլլալու է հին սերունդին,

Ծ. Խ.

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐՔԵՐ

ՀՐԱՉ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ. — «Մեր Կեանքը» վէպ.
Փարիզ 1934. տպ. «Արաքս». Գին 15 ֆր. էջ 394.

Նորահաս գրողներէն է վիպասանը. և
նոր չէ որ կը գրէ. արդէն ծանօթ «Յա-
ռաջ»-ի և «Նաւասարդ»-ի մէջ իր վիպակ-
ներով: «Մեր Կեանքը» վէպին մէջ ան
ցոյց կու տայ իր կարողութիւնը իբրեւ
իրապաշտ դպրոցի ջահակիր: Առաջինն է
որ ի յայտ կու գայ մեր մէջ իր վէպին ան-
պարկեշտ մերկութեամբը, թէեւ նպատակն
ուղիղ կը թուի և բարոյական, ատով այ-
լասերեալ հայրեր ու մայրեր պիտի զգու-
շանան պղծելու ամուսնութեան տաճարը.
պիտի սոսկան ամէնէն նուաստացողիչ
ցոփութիւններէն, պիտի մտածեն որ վա-
ղը իրենց զաւակը զիրենք դիմակաթափ
պիտի ընէ, իրենց դէմ պիտի ըմբոստա-
նայ, զի իրենք ախտերու սերմը կը դնեն
իրենց զաւակին մէջ: Ահա՛ այդպէս ծնողը
իրենց մանուկներուն ոճրագործը կ'ըլլան:
Հ. Զարդարեան առանց բարոյախօսի վե-
րաբերուն ուսերուն վրայ ձգելու, դիմա-
կաթափ կ'ընէ այդ ոճրագործ ընտանիք-
ները որոնք արտասահմանի մէջ ալ ա-
ւելի կը շահատակին ցոփութեանց մէջ,
ընդօրինակելով և իրագործելով գաղթա-
վայրի ամէնէն զգուշի ու պիղծ ունա-
կութիւնները:

Հ. Զարդարեան իրապաշտ գրականու-
թեան առաջին հիմնաքարը ինք զրաժ կ'ըլ-
լայ իր «Մեր Կեանքը» վէպով: Ան ա-
րուեստագէտ մըն է, իր հօր նրբաճաշակ
ոճին զարդերը փոխ չ'առնել, զի յար-
մար չի դատեր զայն իր այս նիւթին.
Իր հայրը, նկարագեղ գրչի անզուգական
վարպետը, կը գրէր ու կը քարոզէր ընդ-
օրինակել ամէնէն հաւատարիմ՝ ճշտու-
թեամբ առարկան, գրագէտին յաջողութիւնը
ատոր մէջն է կ'ըսէր: Հրաջ իր հօր հնա-
զանդելով կրցած է յաջողիլ նուաճելու իր

ԲԱԶՄ. ՆՈՅՆԱՐԵՐ-ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1934

նիւթին դժուարութիւնները, և միեւնոյն
ատեն յայտնած է գրական արուեստի հրմ-
տութիւնը:

ՄԱԼԽԱՍ. — «Զարթօնք» Ա-Ե հատոր. 1933-
1934. Պոստոն տպ. «Հայրենիք»-ի:

Այս հինգ հատորները մեծ հետաքրքրու-
թեամբ պիտի ուզէ կարդալ՝ այն որ մէկ
քանի տարի առաջ կարդաց նոյն հեղինա-
կին «Ապրումներ» իրական կեանքէն առ-
նուած գերազանցօրէն գեղեցիկ վիպասա-
նական պատմութիւնը: Մինչ այդ Ա. մեծ
հատորին յաջորդող Բ. հատորին կը սպա-
սէինք, ահա կը ստանանք հեղինակին այս
հինգ հատոր ընդարձակ աշխատասիրու-
թիւնը, ուր պատմութիւնը չի լմնար,
շարունակութիւնը պիտի կարդանք նոյն
հեղինակին «Լուսադիմիկ» վերնագրով ու-
րիշ երկու հատորներուն մէջ, անոնք ալ
շուտով լոյս կը տեսնեն: Ասոնցմէ զատ
Սանասարեանի նախկին սաներէն՝ այդ
ժրջան աշխատաւորը ժամանակին հրա-
տարակած է «Յեղափոխական վեպիկներ»,
«Ներկայ տպը և իր պատճառները» վեր-
նագրով գրքերը՝ որոնք սպառած են: Այդ
առաջին վիպական հատորը տանեալ տա-
րիներ առաջ յոռետես գրողներէ շատ
գնահատուած էր, անկէ վերջը հեղինակը
գրելէ կը դադրի, նախ ինքն իր գրչէն
ուզած է գոհ ըլլալ, ուրիշներուն գնահա-
տումին կարեւորութիւն տուած չէ երբեք:
Անտարակոյս ամէն գրող ինքնին դատելու
է իր արժէքը. ուրիշներուն կշիռը այն-
քան արդար չէ, ո՛չ գնահատումի և ոչ
ալ քննադատութեան մէջ. չմոռնանք ի-
մաստունին «Ծանիր գրեզ» ճշմարիտ
խօսքը:

Մալխաս իրական կեանքէն առնուած
վիպասանութեան մէջ յաջողելու համար,
կեղծ գրականութենէն բոլորովին հեռա-
ցաւ, իրապաշտ մը դարձաւ, և աշխա-
տեցաւ արուեստէն աւելի իրական ու բնա-
կան գրող մ'ըլլալ, և պարզութիւն հագցը-
նել ճշմարտութեան, և սիրցնել իր գրիչն
ու սիրցնել նաեւ իր գրութեան նիւթ եղող
դէմքերն ու դէպքերը:

Ընթերցողը այնքան բնական կը գտնէ իր կարողացածը, որ կարծես անհատաւոր լի կը թուի իրեն՝ հեղինակին կրած այդ յղացումին զփուլարութիւնները: Մինչդեռ Մալխաս այդ հինգ մեծ հատորները գրելու՝ մանաւանդ իր վիպասանութիւնը հարազատօրէն ներկայացնելու համար երկարօրէն մտածեր և ապա ձեռք գրկած է աշխատութեան:

Պատճառներ կային անշուշտ այդ մեծածաւալ գործին ձեռնարկելու: Եւ համոզուած եմ որ հեղինակը վիպասան գրագէտ մը համարուելու փառասիրութիւնը չէ ունեցած հոտ, այլ ուզած է հայ հանրութեան ցոյց տալ յեղափոխական շարժման բնոյթը, նպատակն ու դերը:

Պատմութիւնն անաչառ է ինչպէս ամէն ազգի այսպէս մեր յեղափոխականներու արժէքը ցուցնելու, որոնք եթէ անգիտակցօրէն գործիքն եղան մեծ ազգերու շահամուլ խաղերուն, սակայն իրենց սրտին մէջ վառած ունէին ազատութեան սէրը որ ինքնին սուրբ է. և հետեւաբար այդ զաղափարականին համար ինկնող ամէն զինուոր նահատակ մ'է. և մենք ամբողջ սրտով և հոգով կը խոնարհինք և կը համբուրենք այն գերեզմանին հողը՝ որուն ներքեւ կը հանգչի Հայաստանի անկախութեան համար զոհուող «Անձանօթ հայ զինուորը»:

ՏԱՐԵԳՐԵՐ

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ԵՒ ՄԿՐՏԻՉ ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ. — «Կեանք և Արուեստ», Տարեգրք Ե. Տարի 1935. Փարիզ տպ. Դանթ.

Տիգրան կամարական «Վարժապետին Աղջիկը» վէպին գրական յաջողութենէն վերջը, կարծես «որվանդի» յաղթութենէն կասկածոտ մը երեք տասնեակ տարիներ անցան ու ան մեկուսացած կը մնայ գրական ասպարէզէն. միեւնոյն կացութեան մէջ է իր գրչի ընկերներէն Լ. Բաշալեան՝ որուն յորելեանին առթիւ կամարական նամակ մը կը հրատարակէ նոյն այս Պարսամեան Տարեգրքին մէջ, ուր աչքիս կը

գարնեն Բաշալեանի գրչի մասին արտայայտած այս տողերը. «Ազնուական հոգի մը «կը քալէ» իր տողերուն մէջէն, ու իր բառերէն հիւթ կը հոսի եթէ կտրենք զանոնք»:

«Տարեգրք»ը գրական թանգարանի վերածելու ճիգը ցոյց կը տրուի տարուէ տարի, ինչ որ պատիւ է բանաստեղծ ու վիպասան խմբագիր Պարսամեան եղբայրներուն:

«Մեռնող գիւղին Պատմութիւնը» նոյն առաջին և բնականորէն ոճով կը շարունակէ վիպասան Մկրտիչ Պարսամեան:

Լեւոն Մեսրոպ պատմական ուսումնասիրութիւն մ'ունի, ուր սկսած է ըստ բնական բանասիրութեան՝ ցոյց տալ թէ ինչ հիմերու վրայ կառուցուած է Մամիկոնեաններու չինական ծագումին խրնդիրը, ուստի զայն լուսարանելու համար նախ կ'ուզէ ցոյց տալ թէ Չինացիները երբ սկսած են իրենց պարիսպներէն դուրս ելլել ու յարարերութիւն ունենալ մօտաւոր և հեռաւոր ազգերու հետ: Եւ յետոյ՝ քննել Մամիկոնեաններու Չինական ծագման «առասպել»ը:

Այս երկրորդ մասը հրատարակուած չէ, յաջորդ տարուան «Տարեգրք»ին մէջ պէտք է կարդալ զայն:

Առաջին մասին վերադառնալով՝ յօդուածագիրը նորագոյն պրպտումներուն ծանօթ՝ կը պարզէ թէ ինչպէս շնորհիւ արեւելագիտութեան կարելի եղած է կարդալ սեպագիր արձանագրութիւնները և թափանցել պատմական մութ սահմաններէն ներս: Ան կը գրէ թէ Բօլինսըն կարդալով Քիրմանշահի սեպագիր արձանագրութիւնը՝ զայն կ'ուսումնասիրէ տասնեւչորս տարի. և անկէ վերջը Պարսիկներու, Մարաց, Հայ և Ասորի ազգերու պատմութեան մէջ կը յաջողի մտցնել պատմական անժխտելի նոր փաստեր: Ասով լուծուեցան Ասորեստանի և Հայաստանի սեպագիրները, ու Եգիպտոսի մահնագիր արձանագրութիւնները կարդացուեցան և տեսնուեցան հնագոյն պատմութեան մէջ հետքերը Հիթիթներու և Սումերացիներու:

Անտարակոյս նախապատմական շրջաններու պատմութիւնը օրէ օր պիտի լուսաւորուի՝ որքան լուծուի սեպագիր արձանագրութեանց ընթերցումը, որուն ներկայիս շատ աւելի կարեւորութիւն կու տան արեւելագէտ բանասէր գիտուններ, մանաւանդ Անգլիացի, Ֆրանսացի և Ռուս լեզուագէտ հնախօսներ: Այս մարզին մէջ կատարուած չափաւոր աշխատութիւնները բերելով, կարելի պիտի ըլլայ համոզուիլ որ, ինչպէս կ'ըսէ Լեւոն Մեսրոպ, թէ «Ասորի բոլոր ժողովուրդներուն համարմէջն ըլլալով Հայը — անակնկալ յայտնութիւններ պահուած են»:

Ասկից կարելի է եզրակացնել, թէ բանասիրական կամ ազգագրական անլուծանելի խնդիրները լուծելու համար՝ պէտք է լիովին ծանօթանալ այն սեպագիր արձանագրութեանց, որոնք կապ ունին մեր ազգային պատմութեան և հնախօսութեան և հայ բարբառին հետ: Ինչ որ գիտեմ, մեր մտաւորականներէն ամէնէն աւելի մեծ վաստակաւոր լուսահոգի Գեորգ Սանտալ՝ ձեռն լըջօրէն ուսումնասիրած է հայ սեպագիր արձանագրութիւնները, իր այդ ուսումնասիրութիւնները հրատարակուած են Վենետիկի և Վիեննայի Միթթարեան մամուլէն:

Լեւոն Մեսրոպի այդ յօդուածին կը յաջորդէ Արամ Երեմեանի «Առողջ Ղու Յովհաննէս»ի մահուան հարիւրամեակին առթիւ գրուած մէկ գրական վերլուծումը, ուր խօսուած է աշուղին զանազան երգերուն վրայ: Անոր կենսագրութիւնն աւելի հետաքրքրական է քան թէ իր երգերը, որոնցմէ դատելով՝ Ղու Յովհաննէս աւելի Սալիսթ — Նովայէն ներշնչուած է քան թէ Սաղիէն, Հաֆիզէն կամ Ֆիրդուսիէն:

Ղու Յովհաննէս-1740-1834, — ապրած է Նոր Զուղայի մէջ, ուր կը գտնուի նաեւ անոր գերեզմանը. յօդուածագիրը կալկաթայի և Նոր Զուղայի ձեռագիր տաղաբաններուն մէջ գտած է աշուղին երգերը, տեղացի ձերուներէն լսած է որ այդ երգիչը անգրագէտ էր և ինքնօգնութեամբ կրցած է գրել իր երգերը:

«Կեանք և Արուեստ» ի բովանդակութիւնը ճոխ է օրագրի էջեր զարդարող բանաստեղծական, վիպական, բժշկական, և ուրիշ գրութիւններով: Ամէն պարագային՝ մենք կը տեսնենք որ Պարսամեան գրագէտ եղբայրները ամէն զոհողութիւն կ'ընեն ու ճիգ կը թափեն իրենց այս «Տարեգրք»ը տարուէ տարի աւելի պերճօրէն ներկայացնել և օգտակար ընել հայ գրական պատմութեան, և հետաքրքրական իր ընթերցողներուն:

ՍԻՄՈՆ ԳԱԲԱՄԱՃԵԱՆ. — «Գրական Տարեգրք» 1935 թ. Տարի. տպ. Տէր-Յակոբեան. Փարիզ. էջ 224.

Հայ Մատենագրութեան ձերունի քուրմը, մղձկող ազգասիրութեամբ խանդավառ՝ այս տարի եւս իր Տարեցոյցին մէջ մթերած է հինէն նորէն, հայ լեզուի, հայ մտքի, հայ քնարի շողեր ցօղեր: Ան, ինչպէս միշտ, այսպէս այս տարի եւս յաջողած է հայապաշտ զգացումով խմբագրել գրական պատմական նիւթեր. աշխատակիցներ ունի հիներէն նորերէն և սիրուած ամէն հայերէն: Այդ հայ մտքի մշակը իր այս «Տարեցոյց»ով կ'ազդարարէ կարծես որ նոր գրողները ճանչնանք, և հիները երբեք չմոռնանք:

Յ. Ճ. ՍԻՐՈՒՆԻ. — «Արագ» Տարեգրք. Բ. Տարի. Պարիզ. 1934, Գինն է 100 էջ. էջ 208.

Անտարակոյս 1935ի տարեգրքը պիտի ըլլայ այս, թէեւ տպուած 1934ին, ու չի կրեր նոր տարուան թուականը:

Սիրունի այս տարի ճոխացած է կենսագրական համառօտ յուշերով. ասով կարգ մը անձանօթ դէմքեր անյայտ չեն մնար: Զանազան կիսատ և կատարեալ ժաման և անժաման յորելեաններու առթիւ, հինցած ու մաշած հին ու ժամանակակից դէմքերու քերթուածներն և արձակները՝ որոնք ծանօթ են նոյն իսկ տարական վարժարաններու աշակերտաց՝ կը զարդարեն «Արագ»ի էջերը:

Սիրունի իր «Արագ»-ին մէջ կը զգացնէ Հայ Սիրտը՝ որ կը բաբախէ կենդանի և հրատապ:

Մոռցուածներու բաժինը շատ հետաքրքրական է. Յակոբ Պըյըզլուի կենսագրական պատմութիւնը. հոն յիշուած են Մոլտովայի Հայոց պատմութեան վերաբերեալ խնդիրներ, որոնք շատերուն անծանօթ մնացեր են:

Ռումանահայ Քրոնիկոն (1580-1700) բաժինը ուշադրաւ է, ուր կան անցքերու ու անձերու մասին համառօտ տեղեկութիւններ. քաղուած նոյն գաղթականներու վրայ գրուած հրատարակութիւններէն: Այդ քրոնիկոնէն ընթերցողը պիտի տեսնէ թէ գաղութահայր իր ազգութիւնը պահելու համար որքան ճիշդ թափած է և սակայն երբ հայրենիքի սէրը չէ մնացած հրատապ՝ շուտով հայութիւնը ցրտացեր է իր ազգային պարտականութեանց մէջ և ձուլուած է օտար ազգութեանց հետ:

Խօսուած է օտար երկրի վրայ ծանօթ անձանց հայ դէմքերու մասին. կայ դիմաստուները Վիքթոր Բօգմիրի, որուն բուն անունն է Պօկտան Սըրմապըլըի որ սահմանուած էր ուղեմէն գրականութեան փառքն ըլլալու. հայ բանաստեղծը սակայն Պաքըուի մօտերը 1903ին անձնասպան կ'ըլլայ, նետուելով կառախումբին տակ: Ապագայ յայտնի բերթող մը պիտի ըլլար ան. Շրջիկ այդ թշուառ հայ բանաստեղծին համար կը գրէ այսպէս. «Դժբախտ հատոր մը ինքը՝ որ շիջեցաւ անաւարտ, ինչպէս կեանքը զոր կը խտացնէ ան քառեակի մը մէջ»:

Մանկութիւնը՝ նախաբան,
Ամբողջ հատորը տանջանք,
Քերթուած մը իբր վերջաբան,
Յետոյ խաչ մը շիրմին վրան...»

Այս քառեակէն զատ Տարեգրքին մէջ կան նաեւ ուրիշ երկու կտոր նոյն բերթողէն. ան իր տաղանդը յայտնած է «Մարմարին աղբսը» կրող իր այս բերթուածին մէջ.

«Հիմա որ, ո՛վ դուն, վարպետ փռաւոր,
Պատրաստ ես արդէն քանդակելու գիտ,
Գէիքը ձեռքիդ՝ անշուշտ մարմարիս
Տալ պարիկի մը կերպարանք աղուոր,

Հիմա որ, վարպետ, կ'ուզես տալ մարմին
Շքեղ խէշալին գոր երագեցիր
Դուն տարիներով, կարօտով արբշիռ
Քաղցր ու զգայուն այն աղջնակին,

Եկուր ու կերտէ, վարպետ, մարմարէս
Այդ չքեղ կոյսին լոկ մարմինը դուն.
Կերտէ՛ ալիքի նման վէտվէտուն,
Աղու ու նրբին՝ անմեղ ծաղկան պէս...

Զըլլայ որ վարպետ, դնես կուրծքիս տակ
Ոչ տենչանք ու կիրք, ոչ իղձ ու ծարաւ,
Զըլլայ որ մտքիս մէջ ցանես բնաւ
Խոհեր, երագներ, յոյսեր անյատակ...

Ու թող աչքերս երբեք չճանչնան
Կրակէ կայլակն արտասուքներուն.
Ու ոչ մէկ կարօտ թող չուղղէ հեռուն,
Հորիզոններուն՝ աչքերս անմահ...

Շրջիկ կու տայ դիմաստուները Միհրան Տէրտէրեանի, ծնած Սեբաստիա 1888ին. տեղական ազգային վարժարանը կը յաճախէ և վարժարանն աւարտելուն՝ հոն երկու տարի օգնական ուսուցչի պաշտօն կը վարէ:

Ան 1905ին Վառնայի մէջ «Սոխակ» երգիչ թատերախումբին կը մասնակցի. կը գրէ թատերախաղեր «Խանասոր», «Եղբայրադաւը», «Հայրը» վերնագրով. ըստ Շրջիկի «սկանակի փորձեր», արուեստէ զուրկ գործեր՝ որոնք իր կայծը կը մատնեն միայն Ռուսոմուքի մէջ 1906ին թատերախումբի մը կազմակերպողը կ'ըլլայ: Կեանքի պայքարին դիմադրել կը փորձէ, նախ կօշկակար, վերջը Երուսաղէմ կ'երթայ միաբան ըլլալու նպատակով, սակայն կը մերժուի: Ալ անկէ վերջը կը սկսի թափառական կեանք մը. կ'անցնի Վենետիկ, անկէ Ֆրանսա, յետոյ Պոլիս, նաեւ նաւ, փախստեայ և շատ անգամ ոտքով թափառաշրջիկ. թշուառ, աղքատ, անտէր, հալածուած վիճակ մը կ'ունենայ:

1910ին Սիւլիսթրէ կը հաստատուի և տեղւոյն եկեղեցւոյն տիրացուն կ'ըլլայ: Համաշխարհային պատերազմին շունչը կ'առնէ թիֆլիս, և երեք տարի իրեւ երգիչ կը պաշտօնավարէ: Պատերազմէն վերջը 1920ին իրեւ դերասան՝ Վահրամ փափագեանի թատերախումբին մէջ կը մտնէ: Եւ դարձեալ կը վերադառնայ Սիւլիսթրէ, և 1920-1929 կը պաշտօնավարէ իրեւ երգի ուսուցիչ: 1929ին յանկարծամահ կ'ըլլայ: Գրած է 200է աւելի բերթուածներ. ասոնցմէ զատ ունի թատերախաղեր: Աշխատակցած է հայկական թերթերու: Ունեցած ծածկանուններն են՝ «Տէրեանտէր», «Մեն-Տիւն», «Միհ-Տէր», «Հարմին», «Փամառնօպա» և այլն:

Շրջիկ իր «Տարեգրք»-ին մէջ գետեղած է իրեւ նմոյշ կարգ մը բերթուածներ նոյն այս Միհրան Տէրտէրեանէն, և այս առթիւ կը գրէ թէ այդ բերթուածներուն «մէջ ապրող էջեր կը պակսին, կան սակայն շատ մը էջեր ալ՝ ուր վարժ տաղաչափութեան մը խառնուած են յաճախ հիւսիքը, սրամտութիւնը, հեգեանքը...» և՛ աւելցնեմ իմ կողմէս, այնպէս ինչպէս Ալիսաւանի մշակած բերթուածներուն մէջ:

«Կէս մնացածներ» բաժինը կը սկսի ու կը վերջանայ Տէրտէրեանով, որուն կը յաջորդեն «Գրական էջեր» գրագէտին ոչ այնքան հետաքրքրական: «Արագ» Տարեգրքը թէ կրցած ըլլար գեղարուեստի նուիրուած հին ու նոր կիշէները, մանաւանդ արժէքաւոր հայ նկարիչներու նմոյշներն աւելի խնամուած ներկայացնել, անտարակոյս խմբագրողը վարժատրուած պիտի գտնէր իր չարքաշ աշխատութիւնը: Եւ այս վարժատրութիւնը կը սպասուի ընթերցողներու բազմութենէն: Մեր խմբագիր վաստակաւորները ամբողջովին նուիրուած են հայ մտքի վերածնունդի դժուարին գործին. ինչո՞ւ հայ ընթերցողը գոնէ կիսովին չնուիրուի այդ գործին:

ՖԻՐԴՈՒՄԻ. — «Շահնամէ». Կտորներ. Թրգմ. «Յ. Զ. Միրզայեան» 1934. տպ. «Մոզերն» Թեհրան:

Վաթսուն հազար տող բանաստեղծութիւն կը պարունակէ «Շահնամէ»-ն. թարգմանիչը կը շուարէր այդ ովկիանոսին մէջ մտնելու: Եւ սակայն ուրիշներու յորդորները զինք կը խրախուսեն, և կը թարգմանէ հետեւեալ կտորները. Ռոստամ և Սոհրաբ, Ռոստամ և Աշխաբուս, Ռոստամ և Խափանդար: Թարգմանիչը շտապով գործ չի տեսներ, որով թարգմանութիւնը կիսատ կը մնայ:

Ֆիրդուսի «Շահնամէ»-ն այսքան տարիներէ ի վեր ամբողջապէս թարգմանուած չէ. մեր հայ մամուլը այս մասին թերացած է. հակառակ անոր որ ունեցած ենք ներհուն պարսկագէտ մտաւորականներ, որոնք ինչ ինչ կտորներ թարգմանելով, ցոյց տուած են իրենց թարգմանչի անժխտելի արժանիքը. այդ գրագէտ դէմքերուն մէջ ամէնէն աւելի հեղինակութիւն ունեցած են նախեւառջ բազմավաստակ Ստեփան Լ. Կուրտիկեան, յաւերժօրէն ողբացեալ Յովհաննէս Մասէեան խան, մեծանուն բեղուն գրիչ Յ. Թիրեաքեան, Յ. Զ. Միրզայեան և Արամ Զարրգ և այլն:

Ֆիրդուսին նախ մեզի ծանօթացուց Յ. Թիրեաքեան 1909ին հրատարակելով անոր «Շահնամակ»-էն. Արտաշիւր Բաբականի դրուագը, ուրտեղ թիրեաքեան ցոյց տուած է իր հայերէնը մշակուած, և թարգմանութիւնը դասական տաղաչափութեամբ և բաւական խնամուած:

Ֆիրդուսին նկատողութեան կ'առնուի իր ներկայ յորեկեան տարւոյն՝ 1934ին. փոքրիկ հատորի մը մէջ կ'ամփոփէր դրուագներ նոյն ինքն պարսկագէտ Միրզայեան: Ներդաշնակ է ասոր տաղաչափութիւնը, իսկ հայերէնը այնքան խնամուած չէ որքան թիրեաքեանինը:

Թէ՛ թիրեաքեանի և թէ՛ Միրզայեանի թարգմանութեանց մէջ Ֆիրդուսին իր բանաստեղծական խանդէն շատ կորսնցուցեր է. երկուքն ալ յանգի ճոխութեան համար ոչ միայն տաղաչափական ներդաշնակութիւնը խաթարեր են, այլ նաեւ բանաստեղծական:

տեղծին գաղափարները և գեղարքանդակ
յղացումները նսեմացուցեր են:

Դասականները թարգմանելու համար
հարկաւոր է հաւասարապէս հմտութիւն
ունենալ թէ՛ բնագրին և թէ՛ թարգմանուած
լեզուին. ասկէ զատ անպատճառ պէտք է
որ թարգմանիչը զգայուն հոգի և բանաս-
տեղծ մ'ըլլայ: Հայ թարգմանիչներէն ոչ
մէկը կրցաւ պերճօրէն դասականներն հա-
յացնել հաւասար Հ. Արսէն Բագրատունիի
և Գեր. Հ. Եղուարդ Հիւրմիզի, չխօսելով
նորերուն վրայ:

Թէեւ ունի թարգմանելու յայտնի վար-
ժութիւն, և քաջ պարսկագէտ մըն է, բայց
աննուաճելի դանդաղութիւն մը կը կաշկան-
դէ այդ թարգմանիչին ձեռքը: Ան անվա-
րան կը խոստովանի որ գաղափար չունէր
թարգմանելու «Շահնամէ»ն: Վերջապէս
այնքան զինք կը ստիպեն իր սրտակից

բարեկամները, որ կ'որոշէ ձեռք զարնել
«Շահնամէ»ի վաթսուն հազար տող քեր-
թուածներէն իրեն նմոյշ մէկ քանի կտոր:
Ներ թարգմանել: Այլ կրնաք գուշակել թէ
ստիպողականութեան տակ եղած թարգ-
մանութիւնը ինչ կրնայ ըլլալ. գործի մը
գեղեցկութիւնը և կատարելութիւնը կը
պահանջէ գործիչէն խանդով ու սիրով
աշխատանք:

Միրզայեան չափազանց զբաղում ու-
նենալով, կիսատ կը թողնէ իր թարգմա-
նութիւնը, սակայն կը խոստանայ «երբ
ժամանակը չի լինի այնքան սուղ, տալ
«Ռոստամ և Սոհրաբ»ի, ինչպէս և «Ռոս-
տամ և Էսֆանդեար»ի պատմութիւնը
ամբողջութեամբ սկիզբէն մինչեւ վերջ,
առանձին գրքոյկով»: Այս ժամանակը կը
մաղթենք, և խօսքէն գործին անցնելուն
կը սպասենք:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

«ԵԿԱՅՔ ՀԱՒԱՏԱՅԵԱԼՔ»¹

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵՆԷՆ ՎԵՐՋ

Տարի մ'անցաւ այս շարականի լոյս
տեսնելէն ի վեր:

Կը մնայ ինձ պարտք մը հրապարակաւ
յայտնելու խորին շնորհակալութիւններ
այն ամէնուն՝ որոնք ազնիւ գտնուեցան
նամակներով, ինչպէս նաեւ ազգերով ու
գրախօսութիւններով ողջունելու և գնա-
հատելու այդ երկը ազգային և օտար մա-
մուլներուն մէջ, բերելով իրենց բարոյա-
կան օժանդակութիւնը՝ յօգուտ և ի պատիւ
Ազգիս և ի պայծառութիւն Հայ Եկեղեցւոյ:

Այս առթիւ հայ մամուլին մէջ երեւցան
նաեւ ինչ ինչ դիտողութիւններ, որոնց
մասին կ'ուզէի անդրադառնալ հոս:

Գրիչներէն մին էր Վիեննայի Միսիթա-
րեան Հայրերէն Մեծարգոյ Հ. Գրիգոր Հէ-
պոյեան¹, և միւսը Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ
վանքէն Շնորհունակ Բաբգէն Սարկաւազ²:

Նախ քան, որ երկուքն ալ իրենց ազնիւ

գնահատանքներուն հետ՝ նաեւ համանման
զգացումներով տոգորուած են «քերա-
նացի առանդոտներ» պահուած եղանակի
մը հարադատութեամբ մասին», յայտնե-
լով միանգամայն իրենց կասկածը «երա-
ժշտութեան նման յոյժ կերպրեկալ արուես-
տի մը մէջ, որ առաւելագոյն չափով և
յառէտ ընդունակ է այլաշարժան՝ երգող-
ներու ձայնակի և ձայնական յարմարութեան
ներքեւ հասնելու» (Բաբգէն Սարկ.) և
կամ «չարունակ բերնէ բերան առանդու-
րեամբ հաստատուած» ըլլալով՝ «երկու
տարբեր կրկնակերպ երգչային երգութիւննե-
րու նկատմամբ երկու կրկնակերպ մէջ յաճախ
կը տարբերին իրարմէ, միշտ իրենց երգական
քան մը դնելով մէջը» (Հ. Գ. Հէպոյեան):

1. «Հանգ. Ամս». Վիեննա. 1934. Թ. 3.4. էջ 190-192.
2. «Սիոն», Երուսաղէմ 1934, Յունիս. էջ 188-190.

Թէ յատուկ խնամքով ու յերանացի
առանդաբերութեամբ պահուած է ան ի Ս. Ղա-
զար՝ անշուշտ սկզբունքով չի կրնար են-
թադրել որ բնաւ ընդունակ չըլլայ որեւէ
փոքրիկ այլալուծեան մը, կամ չզգայ իր
մէջ անհատականութեան բնադրոշմը:

Սակայն, ամէն բանէ առաջ, Պապա
Համբարձում Լիմոնճեանի «ԵԿԱՅՔ»ը հարկ
անհրաժեշտ է այսօր համեմատական աղ-
նոցով դիտել, երբ չկայ մէջ տեղ ոչ
երգահանը և ոչ զայն ներկայացնող նշա-
նախեց կամ հաւատարիմ գործիք մը:
Գոյութիւն ունեցած են սոսկ արձագանգող
անմիջական ընկալուչներ, որոնք իւրա-
ցուցածնին աւանդեր են յաջորդներու ի-
րենց սեփական խողովակներովը: Եւ այս
գործը տեղի ունեցած է աւելի քան երկդա-
րեան Հաստատութեան մը մէջ՝ ուր իրե-
րայաջորդ շաղկապուած սերունդներ, ա-
ւանդութեան նախնաւորներ հոգիներ
կ'ապրին: Հոս է որ անձնականութիւնը
պիտի հակամիտի ընդմիջել. բայց և սա
պիտի մեղմանայ՝ քանի որ Համբարձու-
մեան այս եղանակը իր աղբերակէն մեզի
փոխանցուելու համար բաւ եղած են յա-
ջորդաբար երկու անմիջական սերունդներ:
Եթէ բացատրութիւնս գոհացուցիչ չթուի՝
ազատ են անշուշտ մեր երկու յարգելի
քննադատները մնալու իրենց համոզման
մէջ: Սակայն, նկատելով Ս. Ղազարու
«ԵԿԱՅՔ»ի Համբարձումեան շարադրութիւն
ըլլալու հաստատական պարագան՝ պիտի
խնդրէի փոխադարձ ես իրենցմէ իմանալ,
թէ ինչպէս պէտք է լուծել խնդիրը: Կը
շարունակեմ հարցումս. ինչ դատաստան
պէտք է կտրել՝ նաեւ ուրիշ շատ մը նման
մատենագրական հարցերու, և նա մանա-
ւանդ-դառնալով մեր նիւթին — Հայ Եկե-
ղեցւոյ Ութ-Չայն եղանակներու և անոնց
ստոյգ բանալիներու շուրջ, երբ դարեր ու
դարեր ժլատ գտնուած են մեզի ու միայն
բերանացի աւանդութիւնն է որ ազնադ-
բիւր ծառայած է, ինչ որ կը վկայեն
ցայսօր իրր ժառանգութիւն մնացած հիմ-
նական գծերը:

Ուրիշ հարց մը որ քիչ մ'աւելի խնդրոյ

առարկայ եղած է՝ մանաւանդ «Սիոն»ի
զբնից քով՝ «ԵԿԱՅՔ»ի մէջ քառորդ ձայնի
ներկայութիւնն է:

Նախադիտելիքիս ընթերցողը պիտի յիշէ
անշուշտ նախատեսութիւնս, թէ զրուծեանս
առջեւ բնականաբար վարանողներ ու վե-
րապահ կեցողներ ալ պիտի գտնուին:
Ընդհ. Պատմութիւնը չ'անգիտանար նո-
րութեան մ'առջեւ նման պարագաներ՝
ժամանակի հոլովոյթին մէջ: Բայց և այն-
պէս պիտի ըսէի, որ յոյժ կը սխալի Մե-
ծարգոյ Հ. Հէպոյեան՝ երբ կ'ըսէ որ քա-
ռորդ ձայնի զրուծիւնս հիմնած ըլլամ
«յսրե մ'ի վեր քերականացի առանդու-
րեամբ կրցուած մեղեդիի մը վրայ» (191):
«ԵԿԱՅՔ»ի ընտրութիւնն ու հրատարա-
կութիւնը եղած է լոկ պարագայական
կամ դիպուածական՝ Փրկագործութեան
Յորեկանին առթիւ, իրեն յարմարագոյն
արտադրութիւն մը գրական, աստուա-
ծաբանական ու գեղարուեստական ճո-
խութիւններովը: Իսկ քառորդայնային
զրուծիւնս շատ աւելի հին է. անիկա հիմ
ունեցած է Հայ Ութ-Չայն եղանակները՝
ըստ որում կ'երգուին ի Ս. Ղազար և
ուրիշ վայրեր: Եւ այս քառորդ ձայնը ա-
մէնէն աւելի կը պահէ իր գոյութիւնը մանր
կամ ստեղծ եղանակներու մէջ, մինչ ա-
ռաւել կամ նուազ չափով կը նօսրանայ
ընթացիկ երգերուն մէջ. և հոս այն ատեն
ստիպողական կը դառնայ՝ երբ անիկա
իրեն եղանակային կազմաւորիչ տարր
մը կը թուի:

Իսկ թէ «քառորդայնային դրոշման
վրայ քառուած եղանակ մը չի կրնար նկա-
տուիլ» հայ սրբագան երաժշտութեան նմոյշ»
(189), ինչպէս կը գրէ Բաբգէն Սարկա-
ւազ՝ համակարծիք չեմ իրեն: Իրականու-
թիւն չէ այն, թէ մեծանուն Կոմիտաս վար-
դապետ ապացուցեր է եղեր զայդ. չէ՛ ապա-
ցուցած, այլ փորձած է ապացուցանել. լաւ
ուշ դնել իր յայտարարութեան¹: Բաբգէն

1. «Արարատ» 1898, Թ. Գ և Դ. — Նաեւ աւելորդ
մտահոգութիւն պատճառով է Բաբգէն Սարկաւազի՝ «Ե-
կայք»ի խորագրին մէջ «նմոյշ մը Հայ Եկեղ. Երաժշտ.